

FÓRIS ÁGOTA

A terminológiai szemlélet szerepe a szakmai kommunikációban¹

E tanulmány célja annak bemutatása, hogy az ismeretek gyors gyarapodása következtében formálódó nyelvi változások milyen nehézséget idéznek elő a szakmai kommunikáció egyértelműségének biztosításában. A bevezetés a terminológia alapjait foglalja össze, majd a további részben a terminológiai szemlélet és annak előnyei kerülnek kifejtésre. A vizsgálódások középpontjában az utóbbi évtizedekben kialakult új tudományterületek, közöttük az andragógia szaknyelvi folyamatai állnak.

1. A terminológia alapjairól

A szakmai ismereteket a fogalmak kialakítása során hozzák létre úgy, hogy a megismerés során összegyűlt tapasztalatokat jellemző tulajdonságaik alapján osztályozzák. A világ tárgyai, folyamatai, jelenségei stb. jellemző közös jegyeik alapján csoportosíthatók, és ezeket a csoportokat az elkülönítő jegyek összessége alapján, fogalomként határozzuk meg. A kialakult fogalmakat közös jellemző tulajdonságaik alapján tovább csoportosítva, a közös jegyeket kiemelve, az egyedi jegyeket elhagyva újabb csoportokat hozunk létre, s ezzel általánosabb fogalmak alakulnak ki. Ebben az *absztrakciónak* nevezett folyamatban tovább haladva, az egyedi jegyek egyre jobban elmaradnak, csak a fogalmak közös jegyei maradnak meg. A világról szerzett ismereteink a fogalmak sokaságához kapcsolódnak. Nagyszámú rendezetlen sokaságban nehéz eligazodni, ezért alakult ki a gondolkodás logikai rendszerében a fogalmak osztályozása. A fogalmak rendszerezése úgy történik, hogy meghatározzák az új fogalomnak a már meglévő, vagy a kérdéses fogalommal egyidőben felfedezett más fogalmakhoz való viszonyát, az alá-, felé-, mellérendelési kapcsolódás lehetőségeit. Minden sokaság, így a fogalmak halmaza is különböző szempontok szerint, különböző módon osztályozható, ezért az egyes tudományterületek, illetve szakmák fogalomrendszere eltér egymástól. Bármely szakma a megismert fogalmait sajátos jelleggel kialakított fogalomrendszerébe illeszti bele.

A *terminus* lehet egy vagy több szóból álló lexéma, szám, jel vagy ezek kombinációjából kialakított kód (Bessé et al 1997, Fóris 2005a). A fogalmak *nyelvi* reprezentánsaként a terminus egy lexéma – beszédben fonológiai jel, írásban betűsor – amelyhez a fogalom meghatározó jegyei is hozzátartoznak.

A mentális lexikonról folyó kutatások alapján tudjuk, hogy a terminust ismerő beszélő mentális lexikonjában együtt tárolja a nyelvi jelet és a fogalmat meghatározó jegyek összességét, amelyek a terminus jelentését határozzák meg. A pszicholingvisztika legújabb eredményei szerint a mentális lexikon tárából először a fogalom szemantikailag és szintaktikailag meghatározott reprezentációja aktiválódik, ezt követően rendeljük hozzá a fonológiai alakot (vö. Gósy 2005).

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

Olyan terminusok kialakulásának hosszú folyamatában, mint *ház, folyó, állat stb.*, nem került sor a jelentés tudatos megadására, mégis, minden felnőtt meg tudta mondani a terminusokkal ismerkedő gyerekeknek a pontos jelentést. A napjainkban keletkező terminusok definíciójának írott formában való megadását több dolog indokolja. Mindenekelőtt az a tény, hogy nem hosszú, spontán folyamat során, közmegegyezésben alakulnak ki az új fogalmak, és az azokat jelölő terminusok, hanem rövid idő alatt, tudatos formálással jönnek létre, és így a jelentés rögzítése biztosítja a nyelvi közösség számára az egységes értelmezést. Másrészt az egyre összetettebb tartalomnak és a többi terminussal való kapcsolatnak a viszonyát is szükséges rögzíteni. Az írott megadás a jelentés szinkrón, közös normákhoz igazodó használatát biztosítja. A nagy nyelvek esetében, amelyek mögött jelentős gazdasági potenciál is van, nagy számban készülnek terminológiai adatbázisok, amelyek e célok megvalósítását szolgálják.

A szaknyelvek és a köznyelv közötti gyors terminusátvétel miatt a szakmai terminológiai adatbázisok hiteles források szerepét töltik be. Sajnos a magyar nyelv esetében alig található ilyen adatbázisok (az EU terminológiára vonatkozó az IM honlapján és a HUTERM címén érhetők el: <http://www.im.hu>, és <http://www.huterm.com>, vö. Gulyás 2005, Várnai 2005). Ezt nagyon jól mutatják a magyar egy nyelvű szótárak terminusmegadás vizsgálata során kapott eredményeink (Fóris 2005b). Sok kis nyelv esetében (litván, észt, dán, holland stb.) szervezett irányítással és állami támogatás mellett folynak a terminológiai fejlesztések. Az anyagi nehézségeket áthidalva néhány fontosnak ítélt tárgykörben mindenképpen létre kell hozni magyar nyelvű terminológiai adatbázisokat. Minden bizonnyal egy rangsorolás esetén ezek között lenne az EU irányítás, az informatika, a gazdaság, turizmus, az oktatás stb. szaknyelve.

A *terminológia* jelentései: (1) terminusok, fogalmak és azok viszonyának vizsgálata; (2) terminusok gyűjtésére, leírására, bemutatására, valamint osztályozására és képzésére alkalmazott eljárások és módszerek összessége; (3) egy meghatározott tárgykör logikai rendszeréhez illeszkedő rendszerezett szókinccs (Fóris 2005a). A harmadik jelentés szerint a terminusok egymáshoz való kapcsolata alapján kiépíthető rendszer a terminológia, amely jól felépített rendszer esetén közel azonos szerkezetű a szakma fogalmi rendszerével. A *fogalmi rendszert* a szakmák időnként átrendezik, például a fejlődés következményeihez való igazodás miatt. A hasonló felépítésű *terminológiai rendszert*, mint nyelvi rendszert általában célszerűen igazítani kell a változó fogalmi rendszerhez.

Mint láttuk, bármely sokaság, így a fogalmak és a nekik megfelelő terminusok halmaza is, sokféle módon csoportosítható, azaz egy halmazból több módon hozható létre közös tulajdonságaik alapján összetartozó csoportok. Így például a *nevelés* fogalma más jegyeivel jelenik meg az óvodai, a középiskolai, és a felnőttképzési folyamatban. Az osztályozás szempontjainak az eltérése azt eredményezi, hogy az egymástól függetlenül kialakított halmazok jegyei eltérnek egymástól. Ezek az eltérések megmutatkozhatnak már a fogalom kialakításakor, ugyanis az, hogy egy tárgy, jelenség stb. jegyei közül melyeket tekintjük meghatározónak és melyeket nem, azt a konkrét körülmények határozzák meg. Ugyanígy többféle az osztályozási lehetőség már a fogalmi kapcsolatok építése során, vagyis, hogy mely jegyeket tartjuk lényegesnek és melyeket nem. Természetesen az osztályozásnál mindig vannak olyan határozott értékű jegyek, amelyek nem hagyhatók el, egyértelműen megítélhetők, és olyanok is, amelyek határesetet képeznek, ezért a segítségükkel való besorolás esetleges.

Az osztályozási lehetőségek sokfélesége következtében keletkező esetleges félreértések úgy kerülhetnek el, hogy a beszélőközösség elfogadja és rögzíti a fogalmak és a nyelvi megjelenítő terminusok jelentését. Régebben a jelentésben való közmegegyezés lassan és automatikusan valósult meg a kommunikáció rendszeresen ismétlődő folyamatában. Jelenleg a fogalmak és az ezeket jelölő terminusok hatalmas méretű sokasága keletkezik rövid idő alatt, ami megnehezíti a terminusok egységes értelmezését. Ebben a helyzetben különleges jelentőséget kapott a terminológia közmegegyezésen alapuló, tudatosan szervezett fejlesztése. Nem változott meg viszont az a tény, hogy a terminológiai és fogalmi rendszer azonos értelmű fejlesztésének elsődleges letéteményesei a szaktudományok, szakmai közösségek, amelyek nemzetközi kapcsolatrendszerben végzik a fogalmak kialakítása során az osztályozást, és a terminológia fejlesztését is. Mivel a szakmai területek egyre szélesebb körű átfedése alakul ki, ezért a fogalmak és terminusok értelmezése eltéréseket mutathat, másrészt az új fogalmak hatalmas számban jelennek meg, szükségessé vált a fogalmak és terminusok nemzeti és európai szabványosítása.

2. A szakmai kommunikáció és a terminológia paradigmaváltása

A tudományos forradalmak fejlődésének vizsgálata során vezette be 1962-ben a *paradigma* fogalmát Thomas S. Kuhn: „paradigma az, amit a tudományos közösség minden tagja elfogad, és megfordítva, az adott tudományos közösséget azok alkotják, akik elfogadnak egy bizonyos paradigmát” (Kuhn 2000: 181). A paradigmaváltás akkor következik be, amikor a tudományos közösség egy része már nem fogadja el vagy nem teljes egészében fogadja el a régi paradigmát, és szükségessé válik az addig használt alapfogalmak újradefiniálása. A paradigmaváltást az idézi elő, hogy a tudományos, gazdasági és társadalmi változások következtében megváltoznak a különböző dolgok, folyamatok egymáshoz való viszonyai, megváltozik a környezetünkről való ismeretünk, ezért az egyes szakterületek fogalmai részben módosulnak, egyes fogalmak eltűnnek, ugyanakkor újak keletkeznek. A fogalmi rendszer változása – a bevezetőben írtak szerint – a terminusok jelentésének módosulásához vezet, ez pedig a terminológiai rendszer átalakítását teszi szükségessé. Ez a váltási folyamat hosszabb idő alatt megy végbe, miközben a régi és az új paradigma együtt van jelen, ami a fogalomrendszer használatában zavarokat okoz, mivel több fogalomrendszer egyidőben, párhuzamosan él. A korunkban zajló gazdasági, tudományos, társadalmi változások következtében minden szakma tudományos és gyakorlati területén paradigmaváltás játszódik le, aminek egyenes következménye a szakmai kommunikáció paradigmájának a megváltozása is.

A szaknyelvhasználat több területén tipikus példák találhatók a régi és új paradigma együttélésére, és jól meghatározhatók azok a fejlődésből adódó okok, amelyek a paradigmaváltást előidézik. Nézzünk ezekre néhány példát:

(1) A szakmai területek egyre határozottabban kialakuló integrálódása miatt új helyzet állt elő a terminusok rendszerében. Egy és ugyanazon fogalom a fő meghatározó jegyeit megtartva, más-más nem meghatározó jegyek súlyozott szerepével jelenik meg különböző körülmények között. Ennek az a következménye, hogy az egymással kapcsolatban lévő szakmai területek között problémát okoz annak megítélése, hogy a kölcsönösen használt terminus két különböző fogalmat jelöl-e (*poliszémia*), vagy egyetlen fogalmat, amikor a nem meghatározó jegyek érvényesülése okozza a látszólagos eltérést. Jelenleg a különböző szakterületeken dolgozók e kérdésben ellentétes szemléletet fogadnak el. Például a természet- és műszaki tudo-

mányok művelői arra törekednek, hogy meghatározzák az új fogalmak meghatározó jegyeit és lehetséges kapcsolódásait, s ezek alapján döntenek a fogalom minősítéséről, és illesztik be a terminust a terminológiai rendszerbe. A terminológiai rendezés elveinek ilyen betartása biztosítja, hogy áttekinthető marad mind a fogalmak mind a terminusok gyorsan terebélyesedő rendszere. A társadalomtudományok több területén más szemlélet él: gyakran egymástól nem meghatározó jegyekben különböző fogalmakat is külön fogalomként kezelnek (holott valójában egyetlen fogalomról van szó); vagy egy általánosabb fogalom valójában alacsonyabb absztrakciós szintű fajfogalmát nem az általános fogalom fajfogalmai közzé sorolják be, hanem mint külön létező fogalmat rögzítik (vagyis nem hiponimaként, hanem az alapfogalom kohiponimájaként rögzítik). Ez az eljárás a fogalmi és terminológiai rendszer bonyolult többszörözéséhez, és szükségszerűen terminológiai zavarhoz vezet.

(2) Egyrészt bonyolultabbak lettek a környezetünkben lévő eszközök, folyamatok, kapcsolatrendszerek, s ennek következtében szükségszerűen tovább differenciálódott és ugyanakkor integrálódott az emberi tevékenység. Másrészt a társadalom mindennapi gyakorlata sok területen a tudományos szint közeléhez emelkedett, ezért a tudományos módszerek, a kutatás eszközei a termelés és a szolgáltatás mindennapos használatába kerültek.

Ugyancsak a szakmák egyre erősebb integrálódásának a következménye az is, hogy az érintkező szaknyelvek egyre több közös terminust használnak. Míg korábban a mesterségek élesen elkülöníthetők voltak a mesterségre jellemző szavak, például a kovács *kalapács*, *fűjtató* stb. terminusai a pék *dagaszt*, *kovász* stb. terminusaitól, addig a mai szakmai nyelvhasználatban nemcsak a *számítógép*, *program*, *adó*, *haszon* stb. terminusok fordulnak elő több szaknyelvben, hanem nehéz olyan terminusokat felsorolni, amelyeket csak egyetlen szakma használ. Egyre több olyan terminus van, amely valamely szakma keretén belüli megjelenése és gyors meghonosodása után rövid időn belül átkerül más szaknyelvekbe és a köznyelvbe is. Emiatt a terminusokat nem lehet egyetlen szakma kommunikációja során használt nyelvi elemként definiálni, sokkal célszerűbb a több szakmát átfogó kisebb-nagyobb tárgykörök szerint csoportosítani őket. Ez annál is inkább indokolt, mert – mint fentebb láttuk –, ugyanannak a fogalomnak más-más kapcsolatrendszerben más-más mellék tulajdonságai jelennek meg. A nemzetközi tudományos irodalomban elfogadott paradigma szerint pedig, mint fentebb már láttuk: a terminus egy meghatározott tárgykörön belüli fogalmat jelölő lexéma, szám, jel vagy ezek kombinációja.

(3) A napjainkban önállósuló új tudományok és szakmák több sajátos problémával szembesülnek fogalmi és terminológiai rendszerük kialakítása során. Ezek a tudományterületek az esetek többségében tradícióval rendelkező tudományágak érintkezésében alakultak ki, így nagy részben öröklik e tudományágak fogalmait és terminusait. Mivel az önállósodás a fejlődés természetes szelektáló hatása miatt jön létre, az is természetes, hogy ezeken az új területeken a fogalmak jegyei többkevesebb eltéréssel jelennek meg az eredeti keletkezésük helyéhez képest. *Jogos tehát az a kérdésselvetés, hogy az új tudományágnak új fogalmi keletkeztek-e, vagy a régi fogalmak jelennek-e meg kisebb módosulással.*

Esetenként látható az új tudományterületen dolgozók azon törekvése, hogy új terminusok alkotásával növeljék tudományuk presztízsét. Amennyiben a jogos kérdésselvetést szükségtelen új terminusok indokolatlan bevezetése követi, az alakuló tudományág terminológiai rendszere szükségtelenül bonyolulttá válik. Minden vitás

kérdés megoldási módjára a helyes eljárás a terminológiai rendezés során meghatározni a fogalom jegyeit, és annak alapján dönteni a terminussal való jelölésről.

Több olyan új szaktevékenység és vele együtt szaknyelv jelenik meg a magyar nyelvterületen, amelyeknek nincs hazai előzménye. Ezek nyelvészeti és terminológiai problémái részben azonosak, részben azonban eltérőek a fentebb említett új szakterületekétől. Ilyenek például a távol-keleti sportok, vagy a wellness (vö. Fóris–Bérces 2005). Az előbbiek nyelvi, mindenekelőtt terminológiai nehézsége abból fakad, hogy más kultúrában alakultak ki, így fogalmi rendszerük jelentősen eltér az európai fogalmi rendszertől. Ezeknek a szaknyelveknek a terminus-kialakítása többféle módon történhet: gyakori az idegen szó átvétele, ennek előnye, hogy *nemzetközi szó* átvételével könnyen azonosítható nemzetközi szinten is a fogalom (pl. *wellness, fitness, andragógia*); más lehetőség, amikor már meglévő magyar terminus jelenésmezőjének kiterjesztése történik stb. (a szókincs bővítés egyéb módjairól vö. É. Kiss 2004). Akár az idegen nyelvi jelölő átvételével, akár új jelölő képzésével történik a fogalom jelölése, mindig el kell végezni a fogalom jegyeinek a vizsgálatát, és ezek alapján folytatni a terminológiai rendezést.

Az új tudományterületek terminológiai rendezésére jellemző az is, hogy mivel nincs hagyományokkal rendelkező terminológiai rendszerük, a keletkező új terminusok terminológiai rendezési igénye még határozottabban jelenik meg, mint más területeken.

A fentiekre jó példa, hogy az új foglalkozások létének a következtében átalakult az oktatás szakmai struktúrája is. Az egyetemi képzésben új szakok jelentek meg. Szinte az ismeretszerzés minden területén kialakult az átképzés, továbbképzés új rendszere, egyre határozottabban jelentkezett a *felnőttképzés* igénye, közismert tartalmat kapott az *élet végéig való tanulás* fogalma. Mindezek a szaknyelv paradigmaváltását is maguk után vonták. Ennek egyik példája lehet az *andragógia* terminusnak a megjelenése, a *felnőttképzés, felnőttoktatás* terminusokkal való viszonyának az értelmezésében lévő bizonytalanságok.

(4) Számos példát lehet hozni szakfolyóiratokban, könyvekben megjelent írásokból arra vonatkozóan, hogy a terminológiai (azaz fogalomalapú) szemlélet hiánya félreértésekhez, felesleges zavarokhoz vezet. Ennek az állításnak az igazolására álljon itt egy-egy idézet a *Magyar Tudomány* közelmúltban megjelent számából és egy egyetemi tankönyvből.

A nemzetközi terrorizmus fontosabb összetevőiről című cikkben olvashatjuk: „A szakirodalomban található számos definíció egyike sem fedi le a nemzetközi terrorizmus fogalmával jelölt jelentéstartományt, pedig a megfelelő meghatározás elengedhetetlen a jelenség megértése, kezelése szempontjából. (...) Az elmúlt három évtized alatt közel százötven értelmezés született, de máig nem alakult ki általános álláspont” (Póczik 2005: 1269).

A *Szakmai nyelvhasználat* címmel kiadott egyetemi tankönyvben szerepel az alábbi állítás: „magának a szaknyelv fogalmának a meghatározása sem egyértelmű a szakirodalomban, bár számos kísérlet irányult leírására. A definíciók túlnyomó része azonban egyoldalú, a fogalomnak mindössze néhány aspektusát öleli fel, és/vagy általánosító kijelentéseket fogalmaz meg. Jellemző, hogy a szaknyelvet azzal definiálják, hogy a nyelv eszközeit korlátozott módon alkalmazza, illetve azt fejtik ki, hogy mi nem tekinthető szaknyelvnek” (Kurtán 2003: 37).

Az idézetekből jól látszik, hogy itt nem a két szerző egyedi értelmezéséről van szó, hanem egy-egy szakterületen belül széles körben használt szemlélet jelenik meg

ezekben a megfogalmazásokban. Mindenekelőtt abban látszik a fogalomból kiinduló terminológiai szemlélet hiánya, hogy az absztrakció során kialakult általános fogalomtól azt várják el, fejezze ki az alá tartozó fajfogalmak jegyeit is. Ismereteinket az absztrahált fogalmak, azok logikai rendszere tartalmazza. Láttuk, hogy ebben a rendszerben az általános felé haladva egyre jobban elmaradnak az egyedi tulajdonságok, fordított irányba pedig az általános érvény tűnik el a konkrét jegyek mögött. Az idézetekben hivatkozott nagyszámú definíció egy-egy fajfogalomra vonatkozhat, és a megoldás az lehet, hogy ezek rendszerbe állításával kerül meghatározásra az egymásra épülő fogalmak sora. Például a *szerszámnak* mint általános fogalomnak olyan fajfogalmai vannak, mint *szerszámgép*, *kéziszerszám*, amelyek szintén már általánosított fogalmak. Ennek a fogalomrendszernek alacsonyabb szintjén jelenik meg például a *kalapács* fogalom, amelynek a *fakalapács*, *fémkalapács*, *gumikalapács*, majd ezeknek a *kis fakalapács*, *nagy gumikalapács* stb. további fajfogalmai. Az irodalomban több helyen megtalálható a *terrorizmus* fogalom különböző osztályozása. A fentiek mintájára célszerű osztályozással a *terrorizmus* fogalom rendszerébe is beilleszthető lenne a megfelelő szinteken a gyakran említett száz feletti fajfogalom.

A bemutatott terminológiai problémák megoldására a kivezető utat a terminológiai szemlélet szerinti fogalomból való kiindulás biztosíthatja. Az látszik, hogy nemcsak az új fogalmak meghatározásánál kell a meghatározó jegyek absztrakciós analízisét elvégezni, hanem minden olyan esetben is, amikor egy terminus idegen nyelvből, vagy más nyelvi rétegből átvételre kerül, vagy amikor felmerül a terminus-jelentés megváltozásának a lehetősége.

(5) A részletesen kifejtett változások (erős szakmai és terminológiai integrálódás stb) ellenére természetesen megmaradtak az egyes szakmák szaknyelvei. Az egyes szaknyelveknek pedig különféle jellemzőik vannak: így vizsgálható egy adott szakma nyelve pragmatikai-, szöveg-, mondat-, morfológiai szinten stb. Egy szakma nyelvhasználata azzal is jellemezhető, hogy milyen gyakorisággal fordulnak elő egyes szavak, hogy milyen eredetű szavakat használnak stb. A paradigmaváltás tehát átalakítja, de nem zárja ki a szaknyelv fogalmát, annak jegyeinek egy részét kell más módon értelmezni.

(6) A paradigmák eltérései lehettek fel a következőkben is. A terminusokkal való munkálkodás többsége két egymástól eltérő szemlélet alapján történhet. A nyelvészeti (lexikográfiai) megközelítés a szó alakjából indul ki, és a szó nyelven belüli kapcsolódásait vizsgálja. A fogalom alapú (terminológiai) megközelítés a jelzett fogalomból indul ki, és a fogalmak kapcsolódásai mentén határozza meg a terminusok helyét, szerepét a nyelvben. Például e kétféle megközelítés érvényesül a szavak jelentésének értelmezése során, a szavak különböző típusú szótárakban való lejegyzésekor.

3. A felnőttképzés terminológiai problémái

Minden képzésnek, így a felnőttképzésnek is az a feladata, hogy a szakma ismeretanyagának egy célszerűen meghatározott részét továbbítsa a tanulók felé. Mint láttuk, a feltárt ismereteket a fogalmak és azok rendszere tartalmazza.

A kommunikáció céljából egyértelműen következik, hogy szakmai fogalmak átadására a terminológiai szemléletű nyelvhasználat alkalmas. Ez azt jelenti, hogy a kommunikáció során létrehozott szakszövegnek a fogalmak rendszerére kell épülnie, ami a helyesen felépített terminológia esetén a terminológiára való épülést is jelenti

egyben. Szakmai ismeretek átadásában nem látszik célravezetőnek a nyelvi szemléletű megközelítés alkalmazása. Hangsúlyozni kell, hogy ez nem jelenti a nyelvi normáknak a háttérbeszorítását, hanem csupán csak azt, hogy a szöveg építése a fogalmakból való kiindulást helyezi a középpontba. Nézzünk konkrét példákat e két szemléleti mód megvalósítására.

A *lexikon* tulajdonképpen a címszavakat ábécérendben felsoroló, nyelvi és enciklopédikus adatokat egyaránt tartalmazó szótártípus. Az egy szakterület szókincsét feldolgozó lexikon feladata, hogy könnyen, gyorsan megtalálható alapvető információkat adjon a szakterület alapfogalmairól, személyekről, eseményekről. Nem feladata viszont tankönyvszerű szemléletességgel magyarázni és bemutatni az egyes témaköröket.

A *Felnőttoktatási és -képzési lexikon* nem tartalmaz a lexikon makro- vagy mikrostruktúrájára (pl. rövidítések, jelek) vonatkozó útmutatást, így feltételezzük, hogy a lexikonoknál általában szokásos szerkesztési módot tartották szem előtt. Közelebről megvizsgálva látható, hogy tartalmaz *normál szócikkeket* és *utaló szócikkeket*. Az egyes szócikkek terjedelme változó: a néhány sortól a több oldalas kifejtésig terjed. A címszó félkövérrrel szedett; a címszavak a felnőttoktatás- és képzés terminusai (egy vagy több tagból álló szavak, nevek, rövidítések). Egyes szócikkekben nyelvészeti (etimológiai.) információkat ad a lexikon <> jelek között. A lexikonokban a címszót általában a jelentés *definíciója*, majd ezt a *magyarázat* követi (részletes információk következhetnek fajfogalmakról, történeti alakulásról stb.). Különösen a terminusok esetében lényeges, hogy a definíció megadása ne maradjon el.

Alább két szócikk első részét (címszó és definíció) emeltük ki, ezt követően a szemléltetés kedvéért zárójelben folytatjuk az idézetet a szócikk magyarázó részének egy részletével.

önművelő képesség: az a gondolkodási és tanulási képesség, amely az ismeretanyag önálló, irányítás nélküli elsajátításának feltétele. [Magába foglalja a jegyzetelési készséget, a tanulási technikák alkalmazását, (...) Maróti Andor]

probléma: pszichológiai jelentése szerint a gondolkodásban előállt sajátos helyzet és a gondolkodási tevékenység sajátos működése. Lénárd F. (1978) azt a helyzetet tekinti ~nak a szó legáltalánosabb értelmében, amelyben bizonyos célt el akarunk érni, de elérésének útja rejtve van számunkra. Putnoky J. (1964) felfogása szerint ~ akkor áll elő, amikor egy új, ismeretlen elemeket tartalmazó élethelyzet megoldásához nem elegendők múltbéli tapasztalataink, ismereteink, illetve ezek korábbi szerkezete. Összefüggéseket ismerünk fel az új helyzet ismeretelemei és a régebbi tapasztalataink között, ezek azonban részlegesek, hiányosak és nem egyértelműek, mert még az ismert adatok is új megjelenési módon társulnak eléink új környezetükben. A ~ megoldás eszerint (...) [Csoma Gyula]

Az első címszó (*önművelő képesség*) meghatározása ismertnek tételezi fel a *gondolkodási képesség*, *tanulási képesség*, *ismeretanyag*, *önálló elsajátítás*, *irányítás nélküli elsajátítás* terminusokat és a címszóként szereplő terminus jelentését ezekhez a terminusokhoz való viszonyával adja meg. A meghatározás szövegéből következik, hogy e címszó a *gondolkodási és tanulási képesség* fogalom fajfogalmát jelöli, a definiáló mondat második része pedig ennek a fajfogalomnak a legfontosabb jegyeit – *önálló*, *irányítás nélküli* – emeli ki. A szócikk magyarázó része tipográfiaiilag nincs elkülönítve a definíciótól, mégis, a szöveg alapján jól elhatárolható ez a két rész.

A második címszó (*probléma*) szócikke a fogalom jegyeinek megadása helyett három különböző esetet sorol fel arra, hogy milyen értelemben használják a címszóként megjelenő terminust. A szócikk szerzője az olvasóra bízta annak eldöntését, hogy a három különböző értelmű szóhasználat különbségeit és azonos vonásait összevesse és a keresett terminussal jelzett fogalmat meghatározza. Nem derül ki a szócikkből, hogy a *probléma* három különböző jelentéséről van-e szó, vagy egy jelentés különböző módon megadott definícióiról. A definíció helyett adott felsorolás harmadik példája automatikusan átmegy a *problémamegoldás* módjának a leírásába, ami nem része a címszójelentés megadásának. Ez a szóhasználat bemutatására alapozott módszer nem tárja fel a jelzett fogalom jegyeit, nem határozza meg más fogalmakhoz, terminusokhoz való viszonyát, ezért az ismeretek rögzítésére és átadására korlátozott hatásfokkal alkalmazható.

A szakmai kommunikáció során való szövegalkotás bármely esetében a terminológiai szemlélet alkalmazása bír előnnyel, mivel a kommunikáció célja fogalmakra vonatkozó ismeretek átadása. Az oktatás előadásai, tankönyvei és más segédletei, a tudományos előadások, cikkek, monográfiák célja új fogalmaknak, vagy az ismert fogalmak korábban nem ismert viszonyainak bemutatása, ezért e szövegek mindegyikében kitüntetett szerepe van a terminusok és az azok közötti viszony megjelenítésének.

Az *andragógia* szaknyelve, ezen belül a terminológiája magán viseli mindazon jegyeket, amelyeket fentebb az új tudományok helyzetével kapcsolatban említettünk. Terminusai egy részét az érintkező tudományágaktól, mindenekelőtt a pedagógiától veszi, de jelentős számban keletkeznek új fogalmak és terminusok is ezen az új területen. Mivel a *felntt képzés* kényszere a gazdasági-társadalmi fejlődés adott stádiumától kezdve megkerülhetetlen, természetes, hogy fogalmi és terminológiai rendszerei a fejlett társadalmi viszonyok között alakulnak ki elsőként (vö. Koltai 2002, Sári 2004). Amikor a fejlődésben hátrább tartó országokban is megérnek a viszonyok az *andragógia* kutatására és az alkalmazás bevezetésére, akkorra már ennek a szakmai területnek kialakul az önálló fogalmi és terminológiai rendszere. Úgy tűnhet, hogy ebben a helyzetben az *andragógia* magyar terminológiájának létrehozása megoldható a német és angol terminusok fordításával. Mint láttuk, a fogalmak alkotásánál a meghatározó jegyek csoportosításában, és a fogalmak rendszerezésében lévő osztályozási szabadság a különböző kultúrák közötti terminológiai rendszerek eltéréséhez vezet. A nyelvek közötti különbségek is jelentős nehézséget, estenként kizáró akadályt jelentenek a terminusok tükörfordítási lehetőségében. A magyar *andragógia* terminológiájának rendezési célja és feladata az lehet, hogy alakítson ki a nemzetközi fogalmi rendszerrel kompatibilis saját fogalmi rendszert és ennek megfelelő terminológiát. Mint már hangsúlyoztuk, a terminusalkotás alapja a fogalom jegyeinek a meghatározása, ezeknek definícióval való megadása. Másodlagos a nyelvi jelölésre bevezetett jel mibenléte, hiszen a jelölésben többféle lehetőség adott, amelyet az évszázadok során kialakult nyelvi szokások, nyelvi normák határolnak be. Ugyancsak fontos, hogy a terminusok a magyar nyelv fonológiai, morfológiai rendszerének megfelelőjenek, írott alakjuk pedig a magyar helyesírás szabályainak tegyen eleget.

Az andragógiai terminológiai rendezésnek tehát igazodni kell a nemzetközi rendszerekhez, de ugyanakkor a magyar nyelv és az érintkező tudományok terminológiai kapcsolataiból érkező hatásokat is integrálnia kell. E kettős kényszer bonyolítja a rendezés elvi és gyakorlati részét egyaránt.

Mindenek előtt magának ennek az új tudomány- és szakmai ágának az elnevezését érdemes közelebbről megvizsgálnunk. A szakirodalomban egymás mellett találjuk az *andragógia*, *felnttktépzés*, *felnttktatás*, *felnttnevelés* terminusokat. A Felnttktatási és –képzési lexikon bevezetőjében olvashatjuk, hogy „a Felnttktatási és Képzési Lexikon¹ pedig a fogalmak, ismeretek, kifejezések világában ül törvényt, ezért a lexikon a hazai "andragógiai tudás törvénytára" kívánt lenni” (Benedek et al 2002: 12), ezért e négy terminus közti viszonyok megállapításához e lexikonra próbálunk támaszkodni. Szintén a bevezetőben olvashatjuk, hogy „Napjaink egyik dinamikusan fejlődő, változó társadalomfejlesztő tevékenysége a felnttktatás, a felnttktépzés és annak tudománya, az andragógia. Megszületőben vannak a tudásalapú társadalmak, és magát a felnttktatást is felváltja az egész életen át tartó tanulás koncepciója és egyre inkább valósága” (i.m.). Ebből azt a következtetést lehet levonni, hogy a *felnttktatás* és *felnttktépzés* egymást kiegészítő fajfogalmak (kohiponimák), és a gyakorlati tevékenységet nevezik így, az *andragógia* pedig a tudományág megnevezése; a *felnttktatás* azonban egy régebbi paradigmához tartozó elnevezés, az új paradigmában az *egész életen át tartó tanulás* váltja fel.

A lexikon andragógia, felnttnevelés, felnttktépzés, felnttktatás szócikkait megvizsgálva – bár a terminusok viszonyaira viszonylag kevés és ellentmondásos utalás található –, a bevezetőben írtakkal ellentétben arra a következtetésre juthatunk, hogy az *andragógia* a nemfogalom, amelynek szinonimája a *felnttnevelés*, ennek pedig fajfogalmai a *felnttktépzés* és a *felnttktatás*.

andragógia (...) a felnttek nevelésének-önnevelésének, tanításának, önképzésének alapelveit összefoglaló elmélet és a hozzá kapcsolódó gyakorlat. (...) [Maróti Andor]

felnttktépzés: a felnttek céltudatos és tervszerű fejlesztésére irányuló tevékenységeknek azt a komplexumát foglalja magába, melyben meghatározott kompetenciák kiművelése kap hangsúlyt. (...)” [Zrinszky László]

felnttnevelés: ~ a nagykorú és felntt ember személyiségének meghatározott célok érdekében folyó, céltudatosan szervezett fejlesztése (...) [Durkó Mátyás]

felnttnevelés tudománya → *andragógia*

felnttktatás: A felnttnevelés azon területe amelyben a nevelés döntően ismeretnyújtáson és elsajátításon keresztül valósul meg. (...) [Durkó Mátyás-Harangi László]

Kitűnik tehát, hogy hiába kíván „törvénytár” lenni e lexikon, nem ad egyértelmű útmutatást a kapcsolatokról, viszonyokról, definíciókról. Az biztosnak tűnik, hogy a felnttnevelés két fajfogalma a felnttktatás és a felnttktépzés, de az andragógia és a felnttnevelés kapcsolata (szinonimák vagy kohiponimák-e) nem derül ki egyértelműen a lexikonból.

Sári Mihály a *felnttktépzés*, *felnttnevelés*, *felnttktatás* értelmezésének sokféleségére mutat rá, hivatkozva Durkó Mátyás, Koltai Dénes és Csoma Gyula különböző meghatározásaira: „A háttérben három fogalom definiálatlan vagy alig definiálható tartalmi ellentmondásai húzódnak meg, amelyek rész-egész viszonyai nem kellően tisztázottak” (Sári 2004: 57). Durkó Mátyás *Andragógia* című könyvéből egyértelműen kiderül, hogy a szerző az *andragógia* terminus szinonimájaként kezeli a *felnttnevelés* terminust (Durkó 1999). E kapcsolatrendszer megállapításához a szakirodalmi közlemények további, részletes vizsgálata szükséges.

Az *andragógia* szaknyelvének a különleges helyzete azt kívánja meg, hogy a saját terminológiájának fejlesztése során végezze el a terminusok fogalmi szemléletű analízisét, és a terminológia következetes felépítését. Nyilvánvaló, hogy például a pedagógia, vagy a pszichológia által is használt fogalmak azonos alapjelentés mellett, teljesen más jelleggel jelennek meg az óvodai, középiskolai és a felnőttképzés kérdései között. Ezeknek az eltéréseknek az oka a fogalmak nem meghatározó jegyei más-más súllyal való érvényesülése az eltérő természetű környezetben. A terminológia-fejlesztés során tehát egyaránt el kell végezni a fogalom tartalmának a meghatározását a külföldről, vagy a hazai társtudományoktól átvett fogalmak esetén, valamint a tudományág keretein belül kialakult fogalmak esetében is. Ez követi a fogalom helyének meghatározása, valamint a terminus nyelvi jelölése és a terminológiai rendszerbe való beillesztése. Ezeknek a megvalósításához mindenképp alapos szakmai és nyelvészeti ismeretekre, továbbá a fejlesztést támogató szakmai közösgre van szükség.

Irodalom

- BENEDEK ANDRÁS – CSOMA GYULA – HARANGI LÁSZLÓ (szerk.) (2002): *Felnőttoktatási és -képzési lexikon*. Magyar Pedagógiai Társaság – OKI Kiadó – Szaktudás Kiadó Ház, Budapest.
- BESSÉ, BRUNO DE – NKWENTI-AZEH, BLAISE – SAGER, JUAN C. (1997): Glossary of terms used in terminology. *Terminology*, Vol. 4, 1. 117-156.
- DURKÓ MÁTYÁS (1999): *Andragógia. A felnőttnevelés és közművelődés új útjai*. (FTE 21) IIZ/DVV Budapesti Projektiroda, Budapest.
- É. KISS KATALIN (2004): *Anyanyelvünk állapotáról*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Fóris Ágota – Bérces Edit (2005): Sport, gazdaság, terminológia. *Tudásmenedzsment* VI, 2, 117-127.
- FÓRIS ÁGOTA (2005a): *Hat terminológia lecke*. (Lexikográfia és terminológia kézikönyvek 1.) Lexikográfia Kiadó, Pécs 2005.
- FÓRIS ÁGOTA (2005b): A szakmai hitelesség kérdése a magyar köznyelvi szótárakban. *Magyar Nyelv* CI, 1, 51-65.
- GÓSY MÁRIA (2005): *Pszicholingvisztika*. Osiris Kiadó, Budapest.
- GULYÁS RÓBERT (2005): Magyar terminológia az EU-intézményekben. *Fordítástudomány* VII, 2, 17-27.
- KLAUDY KINGA (1994): *A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol / német / francia / orosz fordítás-technikai példatárral*. Scholastica, Budapest.
- KOLTAI DÉNES (2002): *Theoretical, economic and regional issues of adult education. Hungarian developments in an international perspective*. (International perspectives in adult education 33) IIZ/DVV, Bonn.
- KUHN, THOMAS S. (2000): *A tudományos forradalmak szerkezete*. Osiris Kiadó, Budapest. [A fordítás alapja: *The Structure of Scientific Revolutions*, 2nd ed. 1970]
- PÓCZIK SZILVESZTER (2005): A nemzetközi terrorizmus fontosabb összetevőiről. *Magyar Tudomány*, 10, 1269.
- KURTÁN ZSUZSA (2003): *Szakmai nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- SÁRI MIHÁLY (2004): *A kultúra intézményrendszereinek történeti-funkcionális változásai*. FEEFI, Pécs.
- VÁRNAI JUDIT SZILVIA (2005): Európai Uniós terminológia és fordítás – múlt és jelen. *Fordítástudomány* VII, 2, 5-15.

Honlapok

<http://www.huterm.com>

<http://www.im.hu>

¹ A lexikon címe a címlapon és az előszóban különböző helyesírással szerepel. (F.Á.)